

І. І. БОЙЧУК*Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ*

ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ МУЗИЧНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МУЗИКИ

Наукові праці МАУП, 2010, вип. 1(24), с. 246–251

Розглянуто основні форми реалізації музично-педагогічної діяльності майбутніх учителів музики та психолого-педагогічні підходи до їх здійснення.

Важливим завданням реформування освіти в Україні є підготовка освіченої, творчої особистості, здатної до активної професійної діяльності, самостійного прийняття рішень, готової до адаптації у соціумі та навчання протягом життя. Розв'язання цієї проблеми передбачає психолого-педагогічне обґрунтування змісту навчання та визначення основних вимог до професійної діяльності особистості. Професійне становлення вчителів музики відбувається шляхом пізнання цілісної системи музично-педагогічної діяльності й полягає в їх поступовій професіоналізації під час оволодіння особливостями здійснення музично-педагогічної діяльності.

Професійну діяльність майбутніх учителів музики прийнято вважати музично-педагогічною. Музично-педагогічна діяльність поєднує в собі музичну і педагогічну діяльності, чим значно ускладнює її реалізацію. Музична діяльність характеризується як музикування (репетирування, імпровізація тощо). Педагогічна діяльність реалізується в процесі викладання та безпосереднього навчання й виховання.

Музично-педагогічна діяльність поєднує в собі продуктивну та репродуктивну функції діяльності і потребує від майбутнього вчителя музики оволодіння навичками й уміннями музиканта, постійного розширення досвіду та збагачення рівня музично-педагогічної культури, оволодіння методикою викладання [2].

Проаналізуємо основні форми реалізації музично-педагогічної діяльності та підходи до їх здійснення.

Психологічну основу музично-педагогічної діяльності становлять рефлексивні переживання, пов'язані зі сприйняттям, відтворенням, викла-

данням та написанням музики відповідно до форм реалізації музично-педагогічної діяльності. Провідними формами музично-педагогічної діяльності є: навчальна, педагогічна, концертна та композиторська діяльність.

Здійснення музично-педагогічної діяльності передбачає оволодіння понятійним апаратом професії, зокрема розуміння сутності музики взагалі [6]. Підґрунтям музично-педагогічної діяльності є філософська концепція музики. Так, існування музики є особливим випадком буття як такого; і в цьому значенні її самозвеличення визначається настільки, наскільки здатна “виділити” себе в світі, окреслити свої межі, тобто утримувати світ у межах музично можливого. Не маючи конкретного візуального предмета життєдіяльності, вона постійно прагне до кристалізації, опредметнення у вигляді музичної форми, до отримання тим самим кінцевої вираженості, вичерпності себе в культурно-історичному просторі й часі.

Граничність, жорстка кінцівка музичної форми не раз народжувала ілюзію її самодостатності, що особливо категорично виражене у Канта. Така інтерпретація дає можливість говорити про музичну форму, яка водночас бере на себе функції змісту, знімаючи тим самим проблему музичної змістовності як такої. Подібна підміна часто відбувається не на рівні власне проблеми форми і змісту в музиці, а на рівні недостатньої усвідомленості антиномії “Музика як онтологічне буття” і “Музика як об’єкт пізнання”.

Узята як чистий випадок буття, музика є сферою нескінченності. Йдеться про: а) нескінченність становлення, адже ніхто не може назвати остаточну дату “кінця” музики в історичному просторі та часі; б) нескінченність конструктив-

но-смилових перетворень; в) екзистенціальна нескінченність інтимно-психічного буття, суб'єктивності. Такі самі властивості музики реалізуються кожним окремо взятим індивідом. Музика дається йому однією з рівноправних структур буття і виступає об'єктивною умовою існування.

Виступаючи об'єктом пізнання, музика здатна змінювати свої властивості. Іншими словами, музика володіє нескінченними і безперервними характеристиками буття і тим самим вписується в соціальний континуум як атрибутивно властива йому структура. Для часу актуального життя вона є фактом теперішнього.

У такій ситуації спрацьовують дві діалектичні системи: нескінченно-кінцевого і безперервно-дискретного. Незалежне буття музики об'єктивується і втягується у поле відносин, усвідомлюваних людиною. Так відбувається локалізація об'єкта сприйняття. Без такої локалізації сам процес пізнання музики був і є неможливим.

На думку В. Медушевського, символічний зміст музичної діяльності характеризується як можливість "...утілювати соціальне ество людини, оскільки, музика може і культуру навчитися "згущати" в інтонацію. До розмірів інтонації можуть пристосовуватися культурні стилі, цілі художні епохи разом з їх соціально-світоглядним змістом..." [10].

Свідоме осмислення тієї або іншої форми музично-педагогічної діяльності відбувається у контексті конкретного часу. Так, на думку А. Лосева: "...характеристика *ratio essendi* чистого музичного буття, в аспекті часу, свідчить про те, що в музичному часі немає минулого. Музика реально існує тільки у теперішньому часі, який творить його майбутнє. Кожен музичний твір, поки він прослуховується іншими є суцільним теперішнім часом. Музичний час не є формою існування подій і явищ музики, але є самі ці події і явища в їх самій справжній онтологічній основі" [9]. Таким чином, музично-педагогічна діяльність є об'єктивним утворенням. Оцінка якості цього утворення залежить від суб'єктивних якостей майбутнього вчителя музики.

Музика є символічною за своєю суттю. Зміст цієї символічної суті стає зрозумілим через її виконання. Виконання музичного твору є тимчасовим скупченням музичних систем, завдяки якому останні знаходять можливість локалізації в суцільному потоці світосприйняття. Вказане скупчення водночас детерміноване фундаментальним законом розвитку системи від хаосу до порядку, з одного боку (що породжене за межами музики,

а в ній лише виявляється із "залізною необхідністю") і механізмами символізування музичних знань і значень (що є прерогативою саме і лише музики) — з другого. Справа тут в перетворенні музики, через суб'єктивне сприйняття її властивості бути основою світосприйняття, того, хто сприймає і відтворюватиме ті складові світу, які прямо, без опосередковування, не можуть даватися людині [1].

А. Лосев відносить музику до сфери сприйняття, зрозуміти яку можна через символічні характеристики. Очевидно, що музика — це якась символічна спільність, її значення підлягає формалізації у вигляді системи певних символів, а звідси — розгортання музичного процесу, внутрішні закономірності якого мають іманентне (самодостатнє) логічне спрямування і напруженість, яка може бути реалізована лише через інші символи. При цьому не сама музика є предметом сприйняття, а тільки те, що може бути визначене як її мова (системи позাপонятійної символіки, про що докладніше буде сказано нижче).

Предметом музичного сприйняття є сфера усвідомлення процесуальності буття в її актуальному соціокультурному освоєнні на рівні вільного і самодостатнього розвитку звукових подій [4]. Музичний звук зберігає триєдину структуру ества, висхідних від сигналу до знаку, що ускладнюються до символу. Отже, "сигнал — знак — символ" — формула музичного звуку, сформована у процесі історичного онтогенезу. Структурні компоненти цієї формули доповнюються на різних етапах освоєння майбутнім учителем музики музично-педагогічної діяльності.

Об'єктивне значення в музиці виявляється через суб'єктивні переживання. З психологічної точки зору усвідомлення такого переживання дає можливість майбутнім учителям музики формувати уявлення про музично-педагогічну діяльність, які втілюють у собі сприймання та відтворення символічного змісту музики. Ці особливості лежать в основі музичної освіти. У процесі здобуття музично-педагогічної освіти, музичний потік відображає внутрішнє прагнення до організації, до жорсткості зв'язків, співзалежності і функціональної залежності на всіх рівнях, зумовленої тривалою процедурою відбору суто музичних значень з нескінченності буття. Музика здатна позначити контури свого буття через символи, інтерпретовані людиною.

Музично-педагогічна діяльність як складова змісту професійного навчання у ВНЗ є про-

відною діяльністю для осіб юнацького віку. Ця діяльність зумовлена професійним вибором особистості та реалізується через якості, які свідчать про наявність або відсутність професійної придатності [3].

У процесі здобуття музично-педагогічної освіти суб'єкт, включений в освітню активність музичного континууму, підноситься над повсякденністю, позбавляється звичних структур відносин, і саме його життя стає фактом музичного буття. Музичне буття тому так інтимно переживається людиною, бо в ньому вона знаходить можливість доторкнутися до буття. Музичне сприйняття виключає протиставлення суб'єктивного і об'єктивного, і ґрунтується на їх злитті, у формі особливої єдності, яку прийнято позначати як ідеалізацію [5]. Ця єдність, перетікання суб'єктів у світ і світу у суб'єкти — основа музичного буття. Сприймання часу перестає бути нейтральним і набуває чітких контурів. Так, вектор часу у музично-педагогічній діяльності пов'язаний із суб'єктивністю музичної світобудови. Поряд з цим музика здатна відтворювати об'єктивний перебіг подій.

Відтворення музики, яке є основою здійснення музично-педагогічної діяльності, пов'язане з виробленням суб'єктивних значень у процесі професіоналізації. Сутність процесу професіоналізації майбутнього вчителя музики опосередковується формуванням ідеалу професійної діяльності. Усвідомлення мистецького ідеалу є процесом усвідомлення власних цілей і мотивів здобуття професійної освіти, а також цілей і мотивів подальшої діяльності після закінчення вузу.

Музично-педагогічна діяльність перебуває на межі виходу з системи формалізованих понять у духовний досвід особистості музиканта. Такий вихід включає в себе панораму розумових і духовних переживань — від несвідомо-інтуїтивного відношення до геніальних спалахів прозріння, коли час цілого згущується в “точці” істини (як це було у Моцарта, що чув свою симфонію відразу і цілком) [8].

На початкових етапах освоєння музично-педагогічної діяльності співвідношення “сигнал — звукова хвиля” передає зміст найширшого, ще не музичних відносин, які складаються між людиною і об'єктивним середовищем. Це — процес просвітньої діяльності, завдяки якій студент сприймає систему звучань й оперує нею вже як засобами комунікативності.

На етапі освоєння музично-педагогічної діяльності співвідношення “знак — час” розкриває ме-

ханізм процедури інтонації, тобто переведення звучання в час; при цьому інтонація, зафіксована в часі, стає звуковим знаком, що охоплює і відтворює тип відношення, його плотську якість і комунікативне значення. Тут починається особливий вид освоєння просторово-часових значень свідомості в її соціальній опредмеченості і конструктивній вираженості, відповідно, відображаючи соціальний контекст дослідження музично-педагогічної діяльності.

Співвідношення “символ — значення”, що супроводжує всі етапи освоєння музично-педагогічної діяльності, існує в контексті культурологічного аналізу музично-педагогічної діяльності.

Музика у процесі здійснення музично-педагогічної діяльності відображає відносини між людиною і світом, в яких задіяно всі ресурси духовно-психічного буття, головна умова якого в тому, що ніщо не може бути “назване” остаточно, зафіксоване як даність, виражене вербально без залишку.

Під час здійснення музично-педагогічної діяльності музика виступає як персоніфікація вічності за допомогою пережитого часу. Це засвідчує закономірність єдності людини і світу в цілому. Те що в буденному житті людина не думає і деколи не знає про цю єдність, зовсім не означає, що вона не може думати і знати про це. Відповідно, психологічними детермінантами здійснення музично-педагогічної діяльності є такі характеристики:

- здібності до музично-педагогічної діяльності;
- професійна ідентичність;
- мотиваційно-потребова характеристика здійснення професійної діяльності;
- професійна готовність до музично-педагогічної діяльності;
- рівень професіоналізму тощо.

Музично-педагогічна діяльність по суті є творчою діяльністю. Така діяльність, на думку В. Роменця, поєднує в собі творчу інтуїцію як вільний перебіг між поняттями, невимушене поєднання непокерованих семантичних значень і явищ та семантичну гнучкість мислення.

Здійснення музично-педагогічної діяльності передбачає реалізацію таких етапів [6]:

- підготовчий. На цьому етапі відбувається формулювання педагогічних цілей та діагностика індивідуальних особливостей і рівня розвитку здібностей студентів;
- конструктивної діяльності. На цьому етапі відбувається вибір змісту навчального матеріалу для занять, методів навчання та проектування власних дій і дій студентів;

- здійснення педагогічного процесу встановлення дисципліни, робочої обстановки на заняттях. На цьому етапі відбувається встановлення дисципліни, робочої ситуації на заняттях та стимулювання діяльності майбутніх учителів музики;
- організаційної діяльності. На цьому етапі відбувається організація викладацької діяльності з освоєння навчального матеріалу та організація викладацької поведінки в реальних умовах, організація діяльності студентів і організація контролю результатів педагогічних впливів і коригування;
- етап комунікативної діяльності передбачає встановлення конструктивних взаємин із студентами і здійснення виховної роботи;
- етап аналізу результатів передбачає здійснення аналізу навчання і виховання, виявлення відхилень результатів від поставлених цілей, аналіз причин цих відхилень, проектування заходів щодо цих причин, творчий пошук нових методів навчання та виховання;
- здійснення гностичної діяльності. На цьому етапі відбуваються аналогічні з попереднім етапом процеси та їх поляризація у майбутнє.

У процесі реалізації етапів засвоєння музично-педагогічної діяльності у студентів формуються такі професійно важливі якості:

- високі науково-професійні знання;
- психолого-педагогічні та методичні знання;
- практичне володіння методиками навчально-виховних впливів;
- спостережливість, розуміння психічного стану людей, настроїв колективу в цілому;
- швидка орієнтація у ситуації, гнучкість поведінки;
- здатність доступно, логічно, послідовно пояснювати матеріал;
- культура мови та ерудиції;
- експресивні здібності;
- якісний розподіл уваги, смислова пам'ять, гнучке творче мислення;
- витримка, вміння опанувати себе, керувати настроєм;
- вміння керувати своїм тілом, голосом, жестами, мімікою;
- організаційні здібності;
- вміння досягати взаємного зв'язку на етапі засвоєння пояснюваного матеріалу;
- наявність потреб у спілкуванні;
- педагогічний такт;

- педагогічна імпровізація, вміння використовувати різноманітні засоби психологічного впливу;
- здатність дотримуватись демократичного стилю спілкування і керівництва;
- критичне оцінювання достоїнств і недоліків власної особистості;
- самоосвіта, вивчення нових методів навчання і виховання;
- творчий підхід до педагогічної діяльності.

Під час здійснення музично-педагогічної діяльності особистість реалізує загальні та спеціальні здібності. Сукупність здібностей, пов'язаних із музичною діяльністю, прийнято вважати музичальністю; здібності ж, пов'язані з педагогічною діяльністю, мають традиційно загальний характер. До музичних здібностей, що становлять структуру музичальності, М. Римський-Корсаков відносив технічні здібності до певного виду музичної діяльності і специфічних дій, які визначають музичні здібності, зокрема музичний слух, який він поділяв на елементарний музичний слух і вищі слухові здібності. Структуру музичності як комплекс таких властивостей: звуковисотного слуху, відчуття ритму, гармонії. Н. Ветлугіна розділяє структуру музичальності на загальні музично-естетичні якості і спеціальні здібності. Б. Теплов під музичальністю розуміє сукупність ладового відчуття, здатності до слухового уявлення та музично-ритмічне відчуття.

Професія вчителя музики передбачає наявність у випускника музичного факультету музичного слуху, досвіду сприймання і переживання різноманітних музичних творів, вироблення певного стилю педагогічної діяльності, усвідомлення власних музичних смаків і вподобань, вміння будувати діалог із учнями, вирішувати педагогічні завдання тощо.

Під час характеристики здібностей до музично-педагогічної діяльності слід враховувати, що є кілька підходів до вивчення творчих здібностей взагалі. Такі підходи характеризуються таким чином:

- відкидання існування творчих здібностей як окремого виду творчості. Передумовою ж для творчої поведінки виступає мотивація, цінності, особистісні риси (А. Маслоу, Ю. Богоявленський, А. Олох та ін.). До основних рис творчої особистості, за цим підходом, належать когнітивна обдарованість, чутливість до проблем, непередбачуваність поведінки в складних ситуаціях. При цьому інтелект виступає необхідною, але недо-

статньою умовою творчої активності особистості;

- високий рівень розвитку інтелекту зумовлює високий рівень творчих здібностей. Творчість є загальним видом діяльності, який людина здійснює щоденно, маючи високий рівень інтелекту за передумови здійснення такої діяльності;
- творчі здібності виступають самостійним чинником, незалежним від інтелекту.

Н. Кузьміна виділяє два рівні здібностей до музично-педагогічної діяльності: перцептивно-рефлексивні, проєктивні.

На думку Н. Амінова, основою диференціації здібностей до музично-педагогічної діяльності виступає індивідуальна і соціальна успішність.

Творчі здібності займають одне з провідних місць у структурі музично-педагогічної діяльності. За А. Марковою, до структури музично-педагогічної діяльності належать:

- об'єктивні характеристики, такі як професійні музичні знання, професійні музичні вміння, психологічні й педагогічні знання;
- суб'єктивні характеристики: психологічні позиції, установки, особистісні особливості.

За В. Крутецьким, до структури музично-педагогічної діяльності належать: дидактичні, академічні, перцептивні, мовні, організаторські, авторитарні, комунікативні здібності, а також педагогічна явля та здатність до розподілу уваги.

Е. Климов вирізняє такі характеристики людини музично-педагогічної діяльності:

- уміння керувати, навчати, виховувати та здійснювати корисні дії у розрізі професійної діяльності;
- уміння слухати і вислуховувати;
- широкий кругозір;
- мовна та комунікативна культура;
- духовна спрямованість розуму та спостережливість до проявів почуттів, характеру людини, її поведінки тощо;
- проєктувальний підхід до особистості, основою якого є роджеріанське переконання про те, що людина завжди може стати кращою;
- здібність до співпереживання;
- переконаність у правильності ідеї слугування народу в цілому;
- уміння вирішувати нестандартні ситуації;
- висока ступінь саморегуляції.

Е. Зеєр серед характеристик музично-педагогічної діяльності виокремлює такі [7]:

- схильність або здатність у широкому неспецифічному сенсі;
- особистісна готовність до музично-педагогічної діяльності;
- включеність у взаємодію з іншими людьми в процесі музично-педагогічної діяльності.

Таким чином, музично-педагогічна діяльність може реалізуватися у формі музичної, педагогічної, концертної та композиторської діяльності. Доведено, що музично-педагогічна діяльність має базуватися на філософській концепції розуміння сутності музики. Музично-педагогічна діяльність неможлива без наявності загальних і спеціальних здібностей.

Рівень професіоналізму майбутнього вчителя музики залежить від таких компонентів, як рівень компетентності та розвитку професійно-педагогічного мислення. Сукупність цих компонентів включено до професійної картини світу майбутніх учителів музики. Вони виступають основою професійного становлення та фактором розвитку особистості майбутнього учителя музики.



Література

1. *Визгина А. В.* Внутренний диалог и самоотношение / А. В. Визгина, В. В. Столин // Психол. журн. — 1989. — № 6. — С. 50–70.
2. *Вірна Ж. П.* Основи професійної орієнтації: Навч. посіб. / Ж. П. Вірна. — Луцьк: Вежа, 2003. — 156 с.
3. *Воробйова Т. Л.* Профессиональная пригодность как центральная проблема профессиональной подготовки специалистов в вузах / Под ред. Н. В. Кузьминой. — Л.: ЛГУ, 1970. — С. 3–17.
4. *Гачев Д. И.* Умозрение о музыке (фрагменты экзистенциального трактата "Музыка и световая цивилизация") / Музыка. Культура. Человек. — Свердловск, 1991. — 148 с.
5. *Голицин Г.* Музыкальная психология. — М., 1993. — 191 с.
6. *Гапоненко Л.* О психологических механизмах становления профессионального сознания будущего учителя. — К.: Академвидав, 2001. — 251 с.
7. *Зеєр Э. Ф.* Психология профессий: Учеб. пособие для студ. вузов. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Академ. проект; Екатеринбург: Деловая кн., 2003. — 336 с.
8. *Кехчуашвили Г. Н.* Бессознательное, установка, музыка // Бессознательное. Т. 4. / Г. Н. Кехчуашвили, Р. Ш. Эсебуа. — Тбилиси: Миенциереба, 1985. — С. 74–91.
9. *Лосев А. Ф.* Музыка как предмет логики // 3 ранних творів. — М., 1990. — С. 195–392.
10. *Медушевський В. В.* Людина в дзеркалі інтонаційної форми // Рад. музика. — 1980. — № 9. — С. 43–55.

Розглядаються основні форми реалізації музично-педагогічної діяльності майбутніх учителів музики та психолого-педагогічні підходи до їх здійснення. Зазначено, що здійснення музично-педагогічної діяльності передбачає оволодіння понятійним апаратом професії, зокрема розуміння сутності музики взагалі.

Рассматриваются основные формы реализации музыкально-педагогической деятельности будущих учителей музыки и психолого-педагогические подходы к их осуществлению. Установлено, что осуществление музыкально-педагогической деятельности предусматривает овладение понятиями профессии, в частности понимание сущности музыки в целом.

The article describes the main forms of music and implementing educational activities for future teachers of music and psycho-educational approaches to implement them. Established that the implementation of music-teaching involves mastery of the concepts of the profession, in particular, understanding the essence of music in general.

Надійшла 23 лютого 2010 р.